

УДК 347.45/47+347.763.3

**ЩОДО «АРХЕТИПІВ» ДОГОВОРУ ЗБЕРІГАННЯ
НА ТОВАРНОМУ СКЛАДІ В РИМСЬКОМУ ПРИВАТНОМУ ПРАВІ
ABOUT PROTOTYPES OF THE CONTRACT OF STORAGE
IN WAREHOUSE IN THE ROMAN PRIVATE LAW**

Кужко С.Ю.,

здобувач Науково-дослідного інституту приватного права та підприємництва Академії правових наук України

Стаття присвячена дослідженню розвитку та застосуванню договору зберігання у римському приватному праві як архетипу (праобразу) договору зберігання на товарному складі. Проведено розмежування видів та способів зберігання, проаналізовано зобов'язання сторін за договором, визначена його правова природа, в тому числі оплатний/безоплатний характер, момент визнання договору укладеним, а також можливість зберігання речі, яка визначена родовими ознаками без необхідної індивідуалізації.

На підставі проведеного аналізу сформульований висновок, що незважаючи на відсутність договору складського зберігання у римському приватному праві було закладено платформу для подальшого розвитку та еволюції цієї договірної конструкції.

Ключові слова: договір зберігання, договір зберігання на товарному складі, depositum, depositum irregulare, depositum miserabile, секвестр.

Статья посвящена исследованию развития и применения договора хранения в римском частном праве как архетипа (прообраза) договора хранения на товарном складе. Проведено разграничение видов и способов хранения, проанализированы обязательства сторон по договору, определена его правовая природа, в том числе возмездный/безвозмездный характер, момент признания договора заключенным, а также возможность хранения вещи, определенных родовыми признаками без необходимой индивидуализации.

На основании проведенного анализа сформулирован вывод, что несмотря на отсутствие договора складского хранения в римском частном праве был а заложена платформа для дальнейшего развития и эволюции этой договорной конструкции.

Ключевые слова: договор хранения, договор хранения на товарном складе, depositum, depositum irregulare, depositum miserabile, секвестр.

The article deals with the development and application of storage in Roman private law as an archetype (a prototype) of the Treaty on the storage warehouse. Demarcated species and how to store, analyze the parties' obligations under the contract, to determine its legal nature, including compensatory / grant nature, the time that the contract entered into, as well as the ability to store things, certain generic features without the required identification.

Based on the analysis, a conclusion is that despite the absence of the contract warehousing in Roman private law was laid and a platform for the further development and evolution of the contractual structure.

Key words: storage agreement, contract storage at the warehouse, depositum, depositum irregulare, depositum miserabile, sequester.

Постановка проблеми. Розвиток будь-якого договору має тривалу історію, а його архетипи можуть спостерігатися не тільки з часів римського приватного права, але сягати ще глибше. В процесі еволюції правового інституту можна виділити етап його зародження – «архетипи» (праобразом), їх трансформацію в сучасні відомі нам конструкції та подальший їх розвиток у умовах існування різних соціально-економічних формацій. Не викликає сумнівів, що дослідження історичного аспекту необхідно не тільки для повного і всебічного дослідження будь-якого правового явища, воно також дозволяє виявляти певні закономірності, які можуть бути корисними для подальшого вдосконалення його законодавчого регулювання. Тому обравши предметом дослідження договір зберігання на товарному складі, різновидом якого є договір зберігання вантажу у морських портах України, доцільним звернутися до історії його розвитку, зокрема до моменту його виникнення. При цьому оскільки підгрунтям для всіх систем приватного права Європи було римське приватне право, то автор вважає доцільним звернутися саме до його здобутків.

Метою статі є аналіз «архетипів» договору зберігання на товарному складі в римському приватному праві.

Аналіз останніх досліджень та виокремлення нерозв'язаних проблем. Окремі аспекти еволюції «архетипів» договору зберігання на товарному складі у римському приватному праві та в періоди панування римського права в європейських країнах досліджували Ю. Барон, М. В. Зімелева, О. С. Іоффе, С. Н. Медведєв, Н. О. Новошконова та деякі інші. Проте остаточного вирішення питання про наявність чи відсутності договору зберігання на товарному складі та застосування товаросупровідних документів в ці періоди не знайшли, що обумовлює доцільність звернення до дослідження цього аспекту проблематики в межах окремої публікації.

Викладення основного матеріалу. Зберігання, як інститут договірної права, який опосередковує особливий вид послуг пов'язаний зі збереженням певних речей, які наділені індивідуальними ознаками, має тривалу історію. М. В. Зімелева, досліджуючи історичний аспект складського зберігання зазначала, що ідея здачі речей на зберігання, тобто тимчасової перерви користування річчю або навмисного виведення її на час з господарського обороту, з передачею її третім особам, почала застосовуватися з часів Вавилону й Єгипту та пов'язана, зокрема, з іменами Хаммурапі [1, с. 3].

У римському праві праобразом (архетипом) інституту зберігання (*depositum*), як одного з різновидів реального договору (*contractus rei*) служила *fiducia* – неформальний контракт, який не мав відповідно достатньої юридичної сили. Суть його полягала у передачі речі у тимчасове користування для певної мети з наступним поверненням за непотрібністю [2, с. 320]. Основною ознакою зберігання у римському праві визначалася передача речі без втрати права власності на неї. При цьому, навіть з огляду на спеціальну сферу застосування зберігання у римському праві, розвиток торговельного обігу потребував більш легального зв'язку між поклажедавцем та зберігачем щодо зобов'язання прийняти відповідну річ на зберігання. Для цього була використана відома модель *rustum* – конструкція, поступово зближується з іншою – контрактом. У даному випадку мова йшла про вибір однієї з різновидів *rustum de contrahendo*, а саме – *rustum de deponendo*. Малися на увазі «попередні угоди, спрямовані на прийняття поклажі» [3, с. 296]. Обов'язки у сторін виникали тільки за допомогою передачі речі поклажеприймателю. Тільки згоди (*nudus consensus*) для укладення договору було недостатньо.

Договір, який досліджується, укладався тільки між правом- та їздзатними особами [4, с. 85]. Зберігач за даним договором в римському приватному праві не повинний був мати якийсь титул по відношенню до переданої на зберігання

речі, тобто він був ні власником, ні власником речі, а тільки її держателем. Відповідно, у такій ролі міг виступати і злодій – той, хто вкрав річ. Утримання (*detentio*) було одним з правомочностей власника в римському праві, поряд з володінням, користуванням і розпорядженням. Воно означало фактичне володіння річчю без наміру ставитися до неї, як до власної.

Навпаки цього, за загальним правилом предметом договору зберігання не могла бути річ, яка належить зберігачу, так як метою договору була її зберігання іншою особою. Ю. Барон пов'язував це з тим, що власник захищений і без того в збереженні своєї речі [5, с. 169]. Але, очевидно, бралася до уваги й інше: оскільки зберігач свідомо не визнавався власником речі переданої на зберігання, до нього не можна було пред'являти з цього питання і зобов'язальні вимоги третіх осіб.

Відповідно до відносин, які досліджуються діяла презумпція його безоплатності. При цьому Ю. Барон вказував на те, що дана умова була лише звичаєм, а не конструктивною ознакою договору [5, с. 169]. Характер цих відносин пояснювався тим, що зазвичай речі передавалися на зберігання близьким родичам або друзям. Внаслідок чого при регулюванні зазначених відносин поряд з юридичними нормами велику роль грали норми моралі і моральності. Безоплатний характер договору зберігання у римському праві здійснював, в свою чергу, вплив на визначення меж поведінки зберігача, а значить, і принципів його відповідальності за втрату та пошкодження речі. У вигляді загального правила хранитель ніс відповідальність лише при встановленні в його діях *dolus* або *culpa lata*, тобто умислу або грубої недбалості. Але відповідальність не наставала, якщо в його діях була встановлена тільки легка вина (*culpa levis*). І тільки у випадках, коли зберігання оплачувалося, відповідальність могла переступити через ці межі. З безоплатного характеру договору випливає, що поклажеприймач, був у праві обмежитися елементарними заходами по збереженню, як звичайні люди, а також приймати тільки ті заходи по зберіганню, які були передбачені по договору. Якщо зберігач ухилився від повернення речі, то він покривав себе безчестям (*infamia*). Поклажедавець, в цьому випадку, захищав свої права прямим позовом зберігання (*actio depositi directa*) [6, с. 122]. Зберігач не мав права користуватися річчю, зданою йому на зберігання. В іншому випадку виникало протиправне користування (*furtum usus*), яке розцінювалося як крадіжка. Якщо в цій ситуації речі спричинялася шкода, то зберігач відповідав не тільки за провину, але й за казус. На поклажедавця закон покладав тільки два обов'язки, це відшкодувати шкоду, заподіяну властивостями речі, і відшкодувати витрати по зберіганню, якщо такі виникали. У даній ситуації хранитель захищав свої права шляхом пред'явлення зустрічного позову із зберігання (*actio depositi contraria*) [6, с. 123].

Поряд з оплатним існували і деякі інші підстави для посиленої відповідальності зберігача. Йшлося переважно про випадки, при яких в силу різних обставин з'являвся особистий інтерес до прийняття речі на зберігання і у самого зберігача.

Включення у договір зберігання умов про строк зберігання не було істотним, так як він міг укладатися і до першої вимоги.

Необхідно відзначити, що договір носив особистий характер і укладався виключно між присутніми особами. Права та обов'язки сторін не передавалися. Наслідки договору мали значення тільки для осіб, які брали участь у договорі. Досліджуване зобов'язання відрізнялося відсутністю руху, нездатністю до зміни осіб, що беруть у ньому участь. Воно «стояло на одній лінії» з власністю, тобто було речовим правом [7, с. 23]. Внаслідок цього відсутня необхідність у посереднику, професійному торговцю, зберігання чужих речей та перевізники.

Аналіз джерел римського права свідчить про наявність декількох видів зберігання.

Моральні принципи надали особливий вплив стосовно до одного з видів зберігання – *depositum miserabile*. Малися на увазі випадки, коли сама потреба в зберіганні була породжена певними обставинами, які відрізнялися своєю нездоланністю і раптовістю, обставинами. Мова йде про пожежі, військові дії, народних заворушеннях тощо.

При *depositum miserabile* особливою гарантією отримання зберігачами відповідних обов'язків служила загроза бути звинуваченим в безчесті (*infamia*). До цього додавалися особливі санкції матеріального характеру, більш жорсткі в порівнянні з тими, які використовувалися в аналогічних ситуаціях стосовно до інших видів зберігання. Такі штрафні позови широко використовувалися стосовно до зберігання в преторській практиці. Малися на увазі передусім випадки, коли охоронець посилався при цьому виді зберігання на те, що взагалі не брав ні від кого ніякої речі. Мотиви введення наведеної заходи зводилися до того, що вона діяла проти того, хто безчесно заперечував отримання речі від особи, яка звернулася до нього за допомогою і опинився в ситуації, при якій, крім іншого, був позбавлений – і цьому надавалося особливе значення – можливості вибирати контрагента. Подібна поведінка зберігача розглядалося як віроломна та така, що суперечить суспільним звичаям.

При визначенні другого виду зберігання необхідно вказати, що зазвичай на зберігання передавалися індивідуально-визначені речі. Правда, в деяких випадках предметом зберігання були речі, визначені родовими ознаками. Такі ситуації були виключенням і тому мали

спеціальний режим застосування та іменувалися іррегулярним зберіганням (*depositum irregulare*). Малося на увазі, що на відміну від звичайного зберігання, яке розраховане на індивідуально-визначену річ, даний вид зберігання був близький до того, щоб розглядати річ як товар, для якого, як такого, було особливо важливе забезпечення участі в обороті збережених речей, тісно пов'язане з тим, що стало згодом підставою для появи інституту складського зберігання.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє зробити висновок, що певний архетип складського зберігання, у розрізі співставлення із *depositum irregulare*, був сформований ще у римському праві та мав ознаки властиві договору про надання послуг. Він визначався як реальний, зобов'язуючий, оплатний чи неоплатний. Сторонами договору могли бути тільки дієздатні римські громадяни (в більш пізній період існування Римської Імперії та з розвитком торговельного обігу – чужинці), при цьому зберігач не мав титулу власника або навіть володільця речі, що передана на зберігання, володіючи тільки правом утримання. Зберігач обмежувався звичайними мерами щодо збереження майна і відповідав тільки за умисел або грубу необережність. Причинами відносно слабкого розвитку цього договірної інститут в римському приватному праві, слід визнати відсутність системної комерційної основи у наданні такої послуги, яка до того ж мала іррегулярний характер. Незважаючи на ці причини, в римському приватному праві було закладено платформу для подальшого розвитку та еволюції цього інституту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Зимелева М. В. Поклажа в товарных складах / Зимелева М. В. – М. : Финиздат, 1927. – 85 с.
2. Покровский И. А. История римского права / Покровский И. А. – СПб., 1918. – 328 с.
3. Дернбург Г. Пандекти. Обязательственное право / Дернбург Г. – М., 1900. – 373 с.
4. Медведев С. Н. Римское частное право : учебное пособие / Медведев С. Н. – М., 1994. – 128 с.
5. Барон Ю. Система римского гражданского права. Вип. 3. Кн. IV // Обязательственное право / Барон Ю. – СПб, 1910. – 260 с.
6. Иоффе О. С., Мусин В. А. Основы римского гражданского права / Иоффе О. С., Мусин В. А. – Учеб.-метод. пособие для студентов заочного отделения. – Л., 1974. – 165 с.
7. Гусаков А. Деликты и договоры как источник обязательств в системе гражданского права древнего Рима : Историко-юридическое исследование / Гусаков А. – М., 1896. – 246 с.